

संततिनियमन औचित्यविचारचर्चा

[शास्त्रीय विवेचन व पद्धतींचें दिग्दर्शन]

लेखक

डॉ. रामचंद्र अनंत राईरकर

एम. बी. बी. एस्.

वृत्ति पहिली.]

किंमत १ रुपया

[मार्च १९३४]

प्रकाशक—

डॉ. रामचंद्र अनंत राईरकर,
आंबराई कॅम्प, डेक्कन जिमखाना,
पुणे ४

[सर्व हक्क लेखकार्ने स्वाधीन ठेविले आहेत.]

मुद्रक—

स. रा. सरदेसाई, बी.ए., एल.एल्.
नवीन समर्थ विद्यालयाचा 'समर्थ भार'।
छापखाना, पुणे १

ती. दत्तात्रय वासुदेव
ऊर्फ
आवासाहेव अंबिकर
यांस

प्रेमादरपूर्वक समर्पण

प्रस्तावना

संततिनियमन हे शब्द कार्नी पडतांच कित्येकांच्या अंगावर कांटा उभा राहतो. त्यांना असें वाटतें कीं, आपल्या संस्कृतीवर व समाजसंघटनेवर घाला चालणारी ही एक राक्षसीच उत्पन्न झाली आहे! पण यांत असें भेदरून जाण्यासारखें कांहींच नाही, हें थोडासा विचार केला असतां समजून येणार आहे. आदा पाहून स्वर्च करणें ही व्यावहारिक नीति समजण्यांत येते. अर्थात् आपल्या ऐपतीला शेंपणार नाही इतकी संतति होऊं देणें म्हणजे या व्यावहारिक नीतीचें अतिक्रमण करण्याप्रमाणेंच होत नाही का? सामान्य ऐपतीच्या कुटुंबांत दोनतीन मुलें असलीं म्हणजे त्यांचें संगोपन व संवर्धन हीं योग्य रीतीनें होण्याचा संभव असतो. तेंच दोहोंच्या ऐवर्जी आठ मुलें असलीं म्हणजे दोन मुलांच्या जोपासनेस पुरी असलेली साधनसामग्री आठ मुलांत वाटली जाते आणि त्यामुळें कोणाचेंच धड रीतीनें संगोपन किंवा संवर्धन होत नाही. अशा स्थितींत कुटुंबाच्या ऐपतीप्रमाणें संततिसंबंधांत परिमिति राखण्याचा कांहीं उपाय निघाला तर त्याचा अवलंब करणें शहाणपणाचें ठरत नाही का? एका माणसाला फार मुलें होऊं लागलीं तेव्हां त्याच्या एका मित्रानें “हें मुलांचें लेंढार आतां कोठपर्यंत जाणार?” असा त्याला प्रश्न विचारला. त्यानें त्याला उत्तर केलें, “मुलेंच तीं! त्यांना काय समजतें व्हावें कां नाही तें!” मित्राहि विनोदीच होता. तो या गृहस्थाला म्हणाला, “मुलांना एक समजत नाही. पण तुम्हांला तर समजतें ना?” मित्राच्या या उत्तरांतील समर्पकता कोणाहि समंजस माणसाच्या लक्षांत येण्यासारखी आहे. ऐपतीच्या प्रमाणांतच कुटुंबांतील संतति असली म्हणजे सगळ्यांचाच योगक्षेम साधारण चांगल्या रीतीनें चालतो. संततीचा परिवार ऐपतीबाहेर वाढत गेल्यानें मुलांचे, आईबापांचे व कुटुंबांतील इतर माणसांचे सारखे हालच होऊं

लागतात. ही आपत्ति टाळून कुटुंबाचें जीवन साधारण निश्चित व सुखावह करण्याचा कांहीं उपाय असेल तर त्याचा अवलंब करणें हें प्रत्येक शहाण्या माणसानें आपलें पवित्र कर्तव्य समजलें पाहिजे. आणि संततिनियमन हा अशाच स्वरूपाचा उपाय कसा आहे हेंच हें पुस्तक वाचल्यानें वाचकांच्या लक्षांत येईल. यासंबंधांत विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं, असा कांहीं उपाय निघाला तर त्याचें अंतःकरणपूर्वक स्वागत करण्यासारखीच पुष्कळ मातांची मनःस्थिति असते. थोडथोड्या अंतरानें वरचेवर मुलें होणें ही स्त्रियांनाहि आपत्तीच वाटते. वरचेवर गर्भारपण येणाऱ्या बाईंच्या तोंडून “ यावांचून कांहीं अडलें होतें का ? ” असेच प्रायः दुःखोद्गार निघत असतात. ज्याच्या आगमनानें मातेच्या मनाला आनंद वाटत नाही, उलट ज्याच्या योगानें तिला एक प्रकारची दहशतच बसत असते तें मूल अशक्त व किरकिरें निपजल्यास त्यांत आश्चर्य मानण्यासारखें कांहींच नाही. या परिस्थितीमुळें, मूल उपजल्यावर कुटुंबाचें दारिद्र्य व आईची शारीरिक व मानसिक क्षीणता या कारणांमुळें त्याची आबाळ होते; इतकेंच नव्हे तर गर्भावस्थेत मुद्रां त्याचें नीट पोषण होत नाही ! हा सर्व प्रारब्धाचा खेळ आहे असेच मानून पुष्कळ स्त्रिया स्वस्थ बसतात. हें प्रारब्ध टाळतां येण्यासारखें आहे, त्यांतून बचाव करून घेण्यासारखा उपायहि उपलब्ध आहे, हें त्यांना समजलें तर त्यांच्या मनाला किती आनंद होईल बरें ? संततीस कांहीं आळा बसेल अशा उपायाची अपेक्षा बाळगणाऱ्या अशा स्त्रियांना संततिनियमनाचा उपाय समजावून देणें हें परोपकाराचेंच ठरत नाही का ? ज्यांना असा उपाय योजणें पसंत नसेल त्यांच्यावर यासंबंधांत सक्ति केली पाहिजे असें कोणाचेंहि म्हणणें नाही. पण हे उपाय समजतांच, “ आपल्यावर ईश्वराची मोठी कृपा झाली ” असें ज्या स्त्रियांना वाटतें त्यांच्यापासून ते लपवून ठेवणें किंवा ते योजण्यासंबंधांत त्यांना प्रतिबंध करणें हें कोणत्याहि दृष्टीनें अनिष्टच ठरेल. मुलांना कंटाळलेल्या व बाळंतपणांनीं भेटाकुटीस

आलेल्या अशा कित्येक स्त्रिया आडाणी आयाबायांच्या किंवा इतर कित्येक अजाण लोकांच्या सल्ल्याने संततिप्रतिबंधाचे उपाय योजतातहि; पण हे उपाय प्रकृतीस अपायकारक ठरतात, इतकेंच नव्हे तर त्यांमुळे प्रसंगवशात् जिवासही मुकण्याची कित्येक स्त्रियांवर पाळी येते. असा अनिष्ट परिणाम होण्यापेक्षा त्यांना संततिनियमनाचे पायाष्टुद्ध व अनुभवसिद्ध उपाय तज्ज्ञांकडून समजवून देण्यांत येणेंच अधिक श्रेयस्कर आहे, ही गोष्ट कोणीही समजस मनुष्य नाकारणार नाही. संततिनियमनाचें तत्व व त्याचे उपाय यांसंबंधानें जनतेस कल्पना यावी हाच प्रस्तुत उपक्रमाचा उद्देश आहे.

आपली प्रकृति अबाधित रहावी, प्रकृतीच्या अस्वास्थ्यामुळे आपल्या नित्याच्या व्यवसायांत व्यत्यय येऊं नये यासाठीं आहारविहार, आचारविचार वगैरे सर्व बाबतींत मनुष्याला नियमन राखावें लागतें. तशाच स्वरूपाची संततिनियमनाची बाब आहे. किंबहुना, ही इतर कोणत्याही गोष्टीपेक्षा अधिक महत्त्वाची आहे. मुलें हीं राष्ट्राचे भावी नागरिक होत. तीं निकोप जन्मावीं व त्यांचें संवर्धनही निकोप रीतीनें व्हावें अशी योजना ठेवणें हें प्रत्येक नागरिकानें आपलें कर्तव्य समजलें पाहिजे. ही स्थिति उत्पन्न होण्यास कुटुंबा-निहाय संततीचें प्रमाण ऐपतीप्रमाणें मर्यादित राहणें व दोन मुलांतील अंतर साधारण बरेंच असणें हें अत्यंत आवश्यक आहे. दोन माणसांकरितां केलेल्या स्वयंपाकांत आठ माणसांना जेवावयास घालण्याचा प्रसंग ओढवल्यास आठांचीहि उपासमार होते, तोच न्याय संततीसंबंधांतहि लागू आहे ! जितक्या मुलांची स्वरवाईं करणें सांपात्तिक स्थित्यनुरूप आपल्याला शक्य आहे तितकीच मुलें जन्मास येतील, अधिक येणार नाहीत, अशी स्वरदारि ठेवणें कुटुंबाच्या हिताच्या दृष्टीनें, त्याचप्रमाणें राष्ट्राच्याहि हिताच्या दृष्टीनें सर्वथा श्रेयस्कर होय. या बाबतींत हलगर्जीपणा किंवा चालढकल झाल्यास त्यांमुळे संतति अशक्त आणि नादान निपजते, मुलांमधील मृत्यूंचें प्रमाणहि वाढतें; त्याचप्रमाणें वारंवार, किंबहुना अविश्रांत रीतीनें प्रसूतीचें

व मुलांच्या स्क्ता खाण्याचे कष्ट सोसावे लागल्यानें मातांच्या प्रकृतीहि कायमच्या ढांसळतात व कित्येकांना आपल्या कच्च्याव्रण्यांचा अकार्णी त्याग करावा लागून प्राणासहि मुकावे लागते! आपल्याला किती मुलें व्हावीत व तीं कोणत्या अंतरांनीं व्हावीत हें आईवापांनीं आपल्या परिस्थित्यनुसारच ठरविलें पाहिजे. हा नुसताच व्यक्तिस्वातंत्र्याचा प्रश्न नसून तो समाजहिता-चाहि कसा आहे, हें वेगळें सांगण्याची आवश्यकता नाहीं आणि तो समा-धानकारक रीतीनें सोडविणें हाच संततिनियमनाचा हेतु आहे.

संततिनियमनाचे उपाय योजल्यानें भ्रूणहत्येचे पातक लागेल अशी भीति कित्येक प्रदर्शित करतात. पण ती निराधार व निर्मल कशी आहे हें आम्हीं एका प्रकरणांत दाखविलेंच आहे. भ्रूणहत्येची दहशत बाळगणाऱ्या माणसांना यासंबंधांत दुसराहि एक प्रश्न विचारतां येण्यासारखा आहे. यदा-कदाचित् यांत भ्रूणहत्या घडते असें घटकाभर गृहीत घरलें तरी मातेची प्रकृति ढासळत असतां किंवा ढासळण्याच्या मार्गांत असतां प्रजोत्पादनाची परिस्थिति उपस्थित होऊं देणें म्हणजे मृत्यूचीच घन करण्याप्रमाण नाहीं काय? यांत होणारी स्त्रीहत्या ही भ्रूणहत्येहूनहि अनर्थावह नाहीं काय? बुक्कळ प्रसंगीं अशा परिस्थितींत मुलांनाहि मातेच्या भेटीस जावें लागते, याचीहि गुन्हेगारी उत्पादनकार्य करणाऱ्या पुरुषाकरच येत नाहीं का? यदाकदाचित् अशीं मुलें जगलींच तर त्यांना सर्वंध जन्म हालअपेष्टांत घालवावा लागतो. त्याच्या पापाचें खापर जनकाच्याच माथ्यावर फुटत नाहीं काय? संततिनियमनानें उच्छृंखलपणास उत्तेजन मिळून अनीति वाढेल असाही यावर एक दुसरा आक्षेप घेण्यांत येतो; पण त्याचीहि वासलात बरील क्रोटिक्रमानेंच लावतां येण्यासारखी आहे. संततिकार्य निर्वंध रीतीनें चालविण्यास प्रवृत्त होण्यापूर्वीं उपजणाऱ्या मुलांची योग्य जोपासना आपल्या हातून होईल किंवा नाहीं हें पाहणें आवश्यक नाहीं काय? तसा विचार न करतां प्रजोत्पादन अनिर्वंध चालू ठेवणें म्हणजे भूतदयेच्या दृष्टीनें तो नीती-

विरुद्धच गुन्हा होत नाही काय ! नीतिअनीतीच्या दृष्टीने संततिनिवमनाच्या योगाने थोडी हानि होईल असे मान्य केले, तरी एकंदरीने विचार करता त्यापासून फायदाच अधिक होण्याचा कसा संभव आहे, हे या प्रश्नाचा, पूर्व-प्रह सोडून निर्विकार बुद्धीने विचार करणारास वेगळे सांगण्याची आवश्यकता आहे असे आम्हांस वाटत नाही.

संततिनियमन हे निसर्गाविरुद्ध आहे असेंहि कित्येक समजतात. पण निसर्गाला आळा घालून एकंदर परिस्थिति आपल्या सुखसोयींना सुलभतेने पोषक व्हावी यासाठी आजच्या युगांत मनुष्याने अनेक रीतींनी यशस्वी प्रयत्न केले असल्याचे दिसून येते. किंबहुना, मनुष्यास कल्पक व संशोधक बुद्धि दिली आहे ती स्वजातीच्या सुखसोयींत भर घालण्याकरतांच होय हे लक्षांत ठेवले म्हणजे बरील आक्षेपांतील वैयर्थ्य तेव्हांच लक्षांत येईल. संतति ही देवच देतो आणि देवच नेतो असे म्हणून कित्येक लोक आपली समजूत करून घेत असतात. सृष्टीतील सर्व गोष्टींचा कर्ताकराविता ईश्वर आहे अशीच ज्यांची भावना असेल त्यांनी ही संततिनियमनाची योजना मनुष्याकरवी घडवून आणण्यांत ईश्वराचा हात आहे असे कां मानू नये ! सारांश काय की, आर्थिक, सामाजिक किंवा आरोग्यविषयक कोणत्याही दृष्टीने पाहिले तरी संततिनियमन हे हितावहच ठरण्यासारखे आहे. थोडथोड्या अवधीच्या अंतरांनी मुलांना जन्म देणाऱ्या आयांना असा कांहीं उपाय निघाला तर तो हवाच असतो. कांहीं स्त्रिया असे उपाय योजतातही; पण त्यांत अजाणतेपणाचा भाग पुष्कळ असल्यामुळे हे उपाय ठरण्याऐवजी परिणामी अपायच ठरतात ! अशा स्त्रियांना हा विषय समजावा किंवा जाणत्या पुरुषांनी तो त्यांना समजवून द्यावा व त्यांच्या इच्छेनुरूप संतति-नियमनाच्या निर्दोष साधनांची त्यांना अनुकूलता लाभवी हाच हे पुस्तक लिहिण्याचा मुख्य हेतु आहे. संततिनियमनाचा उपाय ज्यांना पटला त्यांना त्याच्या साधनांसंबंधाने माहिती करून देणे, ज्यांना त्याची पुस्तपुस्त करपना

(.६)

आहे त्यांना ती स्पष्ट रीतीने आणून देणे व ज्यांना हा उपाय अनैतिक व अधार्मिक वाटतो त्यांना त्यांचा युक्तिवाद आमक कसा आहे हे नीट पटवून देणे हे त्रिविध कार्य या उपक्रमाच्या योगाने व्हावे असा आमचा नम्र संकेत आहे. प्रत्येक मुद्याचा सविस्तर विचार होणे एवढ्या लहान पुस्तकांत शक्य नाही. तरी पण या प्रश्नाच्या अंगोपांगांची जरूरीपुरती कल्पना याची अशीच यांतील विषयांची मांडणी करण्याचा आम्ही प्रयत्न केला आहे. तो कितपत साधला आहे हे सुज्ञ व सुबुद्ध वाचकांवरच सोंपविणे जरूर आहे.

आंबराई कॅम्प, पुणे ४ }
सा. ५ मार्च १९३४ }

रामचंद्र अनंत राईकर

इंग्रजीमधील शास्त्रीय किंवा पारिभाषिक शब्दांना मराठीत प्रतिशब्द देणे पुष्कळ वेळां अवघड असते व तसे ते दिले तर त्यांचा उपयोग नीट होईल कीं नाही याचीहि शंका असते. अशा स्थितीत निरनिराळ्या लोकांनी निरनिराळे शब्द योजून घोटाळा उत्पन्न करणे योग्य नाही असे वाटल्यामुळे आम्हीं प्रस्तुत पुस्तकांत शारीरशास्त्रातील बहुतेक सारे शब्द डॉ. एन्. एस्. सहस्रबुद्धे, एम्. एस्., यांच्या “ शारीरशास्त्रातील पारिभाषिक शब्द ” या पुस्तकाप्रमाणे वापरले आहेत. काहीं काहीं टिकाणीं ते बोजड व अवघड असले तरी पारिभाषिक शब्द एकच असावेत या उद्देशाने आम्हीं या गैरसोयीकडे थोडेंसे दुर्लक्ष केले आहे. कठीण शब्द नीट कळावेत व प्रतिशब्दांचे मूळ इंग्रजी शब्द लक्षांत यावेत म्हणून शेवटीं “ प्रतिशब्द व मूळ इंग्रजी शब्द ” हा भाग जोडला आहे.

प्रस्तुत पुस्तक लिहितांना आम्हांला बऱ्याच इंग्रजी पुस्तकांचा उपयोग झाला त्यांचाहि नामनिर्देश शेवटीं स्वतंत्रपणे केला आहे.

पुस्तक लिहिण्याची कल्पना डिसेंबर १९३३मध्ये सुचली व पुस्तक छापण्यास फेब्रुवारीच्या पहिल्या आठवड्यांत सुरुवात झाली. कामाची गर्दी असतां हि ‘समर्थ-भारत’ छापखान्याचे उत्साही व्यवस्थापक श्री. स. रा. सरदेसाई यांनीं हे पुस्तक एक महिन्याच्या आंत छापून दिले याबद्दल त्यांचे आभार मानणे जरूर आहे. पुस्तक लिहितांना आम्हांला बऱ्याच स्नेही व आतमंडळींचे प्रोत्साहन व साहाय्यहि मिळाले याबद्दल त्यांचे आम्ही आभारी आहोंत. त्यांनीं हे साहाय्य केवळ आमच्यावरील प्रेमांमुळेच केले. त्यांचीं नांवें येथे यावीं अशी त्यांची इच्छा नाही व तीं तशीं येण्यानें त्यांचा मोठेपणा बाढेल असेही नाही. यासाठीं कृतज्ञतापूर्वक या गोष्टीचा उल्लेख करण्यापेक्षां आम्हांला जास्त कांहींच करतां येत नाही.

रामचंद्र अनंत राईकर

अनुक्रमणिका

पृष्ठे

प्रकरण पहिलें—भूमिका

१-८

हिंदुस्थानांतील स्थिति-विषयाची व्याप्ति-मराठीतील वाङ्मय-प्रयत्नांचें स्वरूप-वाङ्मयाचा प्रचंड प्रसार.

प्रकरण दुसरें-चळवळीचा इतिहास-पूर्वार्ध

९-१६

गर्भघात व भ्रूणहत्या हेच मार्ग-रानटी लोकांतील मिका-पहिले ग्रंथिक उतारे-रासायनिक द्रव्यांचा प्रथम उल्लेख-गर्भप्रतिबंधक आच्छादनं.

प्रकरण तिसरें-चळवळीचा इतिहास-उत्तरार्ध

१७-२६

दोन सालांचें महत्त्व-मात्स्यसचें पुस्तक-सैतानी पुस्तक-झेसची कामगिरी-आणखी कांहीं पुस्तकें-ब्रेडला व बेझंटवरील खटला-प्रसिद्ध डॉक्टरांचा पाठिंबा-नवीन वर्तमानपत्रे.

प्रकरण चवथें-गर्भधारणा कशी होते ?

२७-३३

शरीरशास्त्रदृष्ट्या विवरण-गर्भाशय, रजःपिंड, रजोवाहक. रजःपिंडांत होणाऱ्या घडामोडी-दोनही बाजांचा योग व त्यांची वाढ-रजःपिंड व नृषण यांची इतर कार्ये. ऋतुस्नान.

प्रकरण पांचवें-गर्भधारणेचे नियम

३४-४१

ब्रह्मचर्य-सुरक्षित काळ-त्रुटित संभोग-ओडीना कॉलनी-बिन त्रासाचा एकच उपाय.

प्रकरण सहावें-संततिनियमनाचें आरोग्यदृष्ट्या विवेचन

४२-५१

बाळंतपण ही नैसर्गिक क्रिया आहे. गरीब लोकांची स्थिति-संजीवनींतील उतारा-गर्भघाताचे तोंटे-बाळंतपणाचा मृत्युसंख्येवर परिणाम-संततिनियमनाच्या साधनानें गर्भाशयाला कांहींहि त्रास पोहोचत नाही-कॅन्सर कशामुळे होतो ? वंध्यत्वाचीं कारणें-वांझपणाची निष्कारण भीति.

(८)

प्रकरण सातवें-समाजशास्त्रदृष्ट्या विचार-पूर्वार्ध ५१-५९

दुपारची आंत व मुलांची संक्रांत-निरनिराळ्या वर्गातील लोकांच्या होणाऱ्या मुलांचें प्रमाण-संततिनियमन हें पुण्यकर्म आहे-उपदेश व परमा यांपासून होणारा त्रास-जगाच्या सुखांतील भर-समतोल बुद्धीनें विचार.

प्रकरण आठवें-समाजशास्त्रदृष्ट्या विचार-उत्तरार्ध ६०-६९

रोगप्रस्तांचा संततिप्रतिबंध.

वेड्यांना मुलें होऊं देणें म्हणजे भयंकर गुन्हा-रोगप्रसाराचें रद्दाट्याढगें-अमेरिकेंतील त्यांची संख्या-वेड्यांना संभाळण्याचा खर्च-वेड लागण्याचीं कारणें-आनुवंशिक संस्कार-कांहीं कायदे-क्रोणत्या स्थितीत कायमचें शुद्धीकरण करावें-शास्त्रक्रिया-जर्मनींतील स्थिति.

प्रकरण नववें-लोकसंख्या व संततिनियमन ७०-७७

लोकसंख्येची वाढ-ती कमी करण्याचे उपाय-आशियाखंडावर गर्भपातसंबंधीं कटाक्ष-गतमतृका व गर्भपात-बालमृत्यूचें प्रमाण-जन्ममृत्यु व जिवंत राहण्याचें प्रमाण-ब्रह्मचर्याचें ब्रह्मज्ञान-लोकसंख्या कमी करण्यासाठीं कांहीं तरी उपाय करण्याची आवश्यकता.

प्रकरण दहावें-नैतिक दृष्ट्या विचार ७८-८५

गर्भाचा नाश होत नाही-अनैसर्गिक हा मुद्दा लागू नाही-पापपुण्याचा कांहीं संबंध नाही-नियमन नीतिच वाढवितें-सारासार विचार.

प्रकरण अकरावें-विरोधकांच्या आक्षेपांचें निरसन ८६-९६

जुनें तें सोनें-पूर्वीचे दिवस राहिले नाहीत-असल्या नीतीचा काय उपयोग?-पशुवृत्तीच्या अनुकरणाची निष्कारण भीति-मातृपद पाहिजेच आहे.

प्रकरण बारावें-संततिनियमनाचा पुरस्कार ९७-१०५

रोगाआधींच त्याचा प्रतिरोध-संततिनियमनाचीं प्रमाणें-आर्थिक परिस्थिति-लोकसंख्येच्या वाढीवर उपाय-भाऊबंदकीस आळा बसेल.

प्रकरण तेरावें-तज्ज्ञांचे अभिप्राय १०६-११२

लॉर्ड हॉसन-हॅवेलॉक एलिस-हॅरॉल्ड कॉक्स-ना. वॉडम्स-एन्. जी. वेल्स-डॉ. नॉफ-हर्मन बिग्न्-अनॉल्ड बेनेट-नॉर्मन हेअर-जस्टिस मॅक्सवेली.

प्रकरण. च्चदावें-संततिनियमनाची कायदेशीर परिस्थिति ११३-११८
अमेरिका-फ्रान्स-हंगेरी-मेक्सिको-नेदरलंड-रशिया-स्वीडन-इंग्लंड.

प्रकरण पंधरावें-पद्धतीचें दिग्दर्शन ११९-१३५
साध्या औषधांच्या गोळ्या-फेंस उत्पन्न करणाऱ्या औषधांच्या गोळ्या-
पिचकारीनें मारावयाचीं औषधें-स्पंज-रबरी टोप्या-दोन्ही प्रकारांचा एकदम
उपयोग.

प्रकरण सोळावें-नवीन पद्धतीचें संशोधन १३६-१४३
क्ष-क्विरणें-प्रॅफेनबर्गची पद्धति-पुरुषबीजांचें इंजेक्शन-हार्मोनचें कार्य-
उत्कृष्ट उपायाची शक्यता.

प्रकरण सतरावें-गृहास्थिति १४४-१५४
हिंदुस्थानांतील माहिती-विसाव्या वर्षी वार्धक्य-जन्ममृत्यूंची प्रमाणें-
निरनिराळ्या धंद्यांतील व जातींतील कुटुंबांतील मुलें-बंध्यात्व येण्याचें प्रमाण-
हिंदुस्थानांतील वेडे, आंधळे, महारोगी वगैरेची संख्या-तटस्थ लोकांचा आभिप्राय.

सूचि

अमेरिकन मेडिकल असोसिएशन	२४	एलिस प्रसारावरील उतारा	८७
अमेरिकेतील रोगप्रस्तांचे आंकडे	६२	एल्डर्टन-गर्भपाताच्या औषधांचा	
अमृतपिंड	३१	अवाढव्य व्यापार	८५
अरब	१४	ओडिना कॉलनी	४०
अॅल्बट डॉ.	२३	ओवेल	२१
अश्वील वाङ्मय	११३	कनेक्टिकट संस्थानांत फेफरें येण्याच्या	
अंगुलिप्रसर	३०	व वेज्या लोकांना लग्नास मनाई	६५
आयप्रणेत	१६	कर्वे प्रो. र. धों.	४
आनुवंशिक संस्कार	६४	कामसूत्र	१२
आमिऱ्का	१२	कॉर्पोरेशन, मुंबई	१
आम्लमय खाव	१२६	कॉमस्टॉक अंथनी	११४
आर्थिक परिस्थिति	१०१	क्रॉप्ते जस्टिस	११४
आशिया-गर्भपातासंबंधी		कॉक्स-उतारा	१०८
कटाक्ष	७१	कोकोबटर	१२१
ऑक्झोलिक अॅसिड	१००	कोष्टकें	१४५ ते १५४
ऑल-इंडिया मेडिकल कॉन्फरन्स	२	क्रोमोडोन	३१
ऑस्ट्रिया	१४२	कंडम	१५
ऑस्ट्रेलिया	११	खानेसुमारी	१
इटली-कापडाच्या टोप्यांची		गरीबांची स्थिति	४४
कल्पना	१२	गर्भ	२८
इनॉक्युलेशन	१४	गर्भधारणा कशी होते ?	२७ ते ३३
इंग्लंड-कायद्याची परिस्थिति	११७	गर्भाशय	२८
उपायांचा तुलनात्मक विचार	१३५	गर्भाशयमुख	२९
ऋतुस्नान	३३	गर्भाशय रज्जू	२९
एका वर्षांखालील मुलांची मृत्यु-		ग्रंथिक उतारे	१२
संख्या	५४	ग्रॅफेनबर्गची पद्धति	१३८-१४१
एडवर्ड्स कुटुंब	६४	गाइज हॉस्पिटल-मुलांच्या	
एलिस हॅवेलॉक	१२	जरूरीबद्दल चौकशी	४५
„ उतारा	१०७	गाडगीळ बॅ.	३

गुरुओह	२९	निरनिराळ्या वर्गात होणाऱ्या	
गोळ्या घरीं करण्याची पद्धति	१२१	मुलांचें प्रमाण	५४
चिनोझॉल गोळ्या	१२१	न्यू जनरेशन, दि	२६
जपानची साम्राज्यतृष्णा वाढ- ण्याचें कारण	७६	नेदरलंड, कायद्याची परिस्थिति	११६
जर्नल ऑफ हायजीन	१२२	नेवास्का संस्थानांत उपदेश	
जागतिक संततिनियमनाच्या परिषदांची अधिवेशने	२४	झालेल्या लोकांस लग्नाची मनाई	६५
जॉन्सेन जुलिया	६	नैतिक दृष्ट्या विचार	७८ ते ८५
जीवपेशी	३०	नोल्डन डॉ.	२१
जेकोबी डॉ.	२४	पतिपत्नीसंबंधांतील तीन गोष्टी	९३
जोशी डॉ.	३	पत्नीचें पुस्तक	२३
टाइम्स	३	पॅगवॉर्न, रे. जेम्स	१०३
ट्रॉल डॉ.	२१	पाणमोट	१४
डच पेंसरी	१२५	पाणिनि	११४
” फायदे	१३१	पांडूविनमांतांच्या प्रकृती- संबंधी उतारा	८९
डाना डॉ.-वेळ्यांवर होणाऱ्या खर्चाचा अंदाज	६३	पांडुरोग	४३
डॉकर्स कॉर्टेप्स	१२०	पिचकारीनें मारावयाची औषधें	१२३-१२४
डिकिन्सन-सुरक्षित कालासंबंधी मत	३७	पिनल लॉज सेक्शन	२११ ११३
डिस्ट्रेल डॉ.	२१	पीपल विरुद्ध बर्न	११४
डथमॉस टोपी	१३१	प्रिन्सिपल ऑफ पॉप्युलेशन	१७
डॉसन लॉर्ड	७	पुरुषबीज	२८
” उतारा	१०६	पुरुषबीजाचें इंजेक्शन	१४०-१४१
त्रिकोण स्थलांतर	२८	पुष्कळ मुलांच्या माता	८९
त्रुटित संभोग	३८-४०	पेंसरी वापरण्याचें नियम	१३३
तेजाबयुक्त द्राव	१२५	प्लेग	१६
देशपांडे सौ. कुसुमावती	४६	प्लेस फ्रॅन्सिस	१८
दोन्ही बीजांचा योग व त्यांची वाढ	११	पोर्टेशम सायनाइड	१००
नवजीवन	५	प्रोरेस पेंसरी	१२५
नवीन पद्धतीचें संशोधन	१३६-१४३	प्रोरेसचें महत्त्व	२९
नॉफ डॉ.-उतारा	११०	फडके, प्रो. ना. सी.	४
निओ माल्युशियन	१६	फ्रान्स-कायद्याची परिस्थिति	११५-११६
		फरूटस ऑफ फिलॉसॉफी	३१

फॅस उत्पन्न करणाऱ्या औषधांच्या		माक्रॉव्हिट्स-क्ष किरणाविषयी	
गोळ्या	१२१-१२२	उपाय	१३७
फ्रॅन्क व्हेटर्स	१३४	मॉरल फिजिऑलॉजी	२८
बडोदें	२	म्हाताऱ्या बायकांचें तत्त्वज्ञान	८०
बयें कंट्रोल	८	मिका	११
„ रिव्ह्यू	२५	मिल्, जॉन् स्टुअर्ट	२२
„ हेरल्ड	२६	मूत्राशय	२८
„ न्यूज	२६	मेन्सिंगा, डॉ.-रबरी टोप्यांचे	
बर्न मिसेस	२५	संशोधक	२३
बस्ति	२९	मेक्सिको-संततिनियमनाची	
ब्रह्मचर्य	३५-३६	परिस्थिति	११६
ब्रॅडलॉ	१७	म्हैसूर	२
बायबलमधील उतारा	८२	योनिमार्ग	२९
बालमृत्यूचें प्रमाण	७३	रजःपिंड	३०
बाळंतरीग	४३	रजःपिंड व वृषण यांची इतर कार्ये	३१
बार, सर जेम्स	२४	रजःपिंडांत होणाऱ्या घडामोडी	३१
ब्राउन सेक्वर्ड	३२	रबरी टोप्या	१२५-१३३
बॉल्वर्थ केंद्र-संततिनियमनाचे		रशिया-क्रायद्याची परिस्थिति	११७
आंकडे	५०	रजोवाहक	२९
ब्रिगज्-उतारा	११०	रसेल-बर्टॅंड	७
ब्रिटिश मेडिकल असोसिएशन	२४	राउट-बाळंतपणांतील मृत्यूचें प्रमाण	४९
बुलडॉग वर्तमानपत्र	२०	राजवाडे, आहिताग्नि	७
बेकर यांचें संशोधन	१२१	रूथ-नुटित संभोगाचे तोटे	८८
बेहॅर, प्रो. ना. के.	४	रेंगॉड व नोगीर-क्ष किरणांचें संशोधन	१३६
बेनेट-उतारा	११०	रॅडेल-वाइफ्स फ्रेंड गोळ्या	१२०
बेडेकर डॉ.	३	रोगग्रस्तांचा संततिप्रतिबंध	६०-६९
बेझेट, जॅनि	१७	लघुओष्ठ	२९
भयंकर गुन्हा	६०	लॅबटस् लॅब-बटस्	१२०
मद्रास	२	वाइज् परॅटहुड-नुटित संभोगाचे तोटे	३८
मर्फे-जपानीवाईचें उदाहरण	१३९	विल्सन, प्रेसिडेंट	२५
मॅककार्डी, जस्टिस-उतारा	१११	विवाहित स्त्रींचे वेऱ्या	९४
माल्थस	६	विस्तृत द्विपत्रबंध	२९
माल्थुशियन, दि	२३		

लुमन रेबल, दि	२५	संगर, मार्गारेट	२५
वेडे ह्योण्याची कारणे	६३	संततिनियमन अनैसार्गिक	७९
वेलप्रील्ड—जननाक्षमतेच्या		” केल्यानं अनैति व न	
शस्त्रक्रियेवर मत	६७	केल्यानं अनैति यांतील	
बंध्यात्वाची कारणे	५०	फरक	८५
वंशवृद्धीसाठी दत्तक	८१	” हत्या होत नाही	७८
श्वानं युवानं मघवानं	११४	” सामग्रीसाठी डॉक्टरांच्या	
समाजशास्त्राची मूलतत्त्वे	२१	सर्टिफिकेटाची आवश्यकता	९५
सरोजिनी नायडू	२५	” सामग्री केव्हां वापरतां	
साध्या औषधांच्या गोळ्या १२०-१२१		येत नाही	५१
स्कार्लिक, डॉ. मेरी उणेपणाचें	भडक	स्पंज	१२४-१२५
चित्र	९२	हटन	१
स्कॉटलंडमधील एक चाल	११	हार्मोनचें कार्य	१४१-१४३
सिडने, बेझंटवर खटला	११७	हायमेन	१३४
स्वीडन, कायद्याची परिस्थिति	११७	व्हिट्मन गव्हर्नर	२५
स्त्रीर्वाज	२८	हिंदु	१४
सुलतानी बनावत	१५	हुकूमचंद नगरशेट	३२
सुरक्षित काल	३६-३८	हेअर नॉर्मन उतारा	१११
सुंता	१२	हेल्युड पार्लमेंटांत प्रश्न	११८
सेक्शुअल फिजिऑलॉजी	२१	हेसियॉड	११
स्पेटॉन गोळ्या	१२२	व्हेरोनॉफ	३२
स्टेनॉक, जननाक्षमतेच्या शस्त्रक्रियेचा		हंगेरी कायद्याची परिस्थिति	११६
जनक	६८	लोकसंख्या व संततिनियमन	७०-७७
सैतानी पुस्तक	१९	क्ष किरणें	१३७-१३८
स्टोप्स, मेरी डॉ.	१२	क्षय	४३
संजीवनी	४६		

प्रतिशब्द व मूळ इंग्रजी शब्द

अमृतपिंड—Ductless gland
 अस्तर—Mucous membrane
 अर्तिवस्त्राव—Menstrual flow
 ऋतुस्नान—Menstruation
 अंगुलिप्रसर—Fimbria
 अंडकोश—Scrotum
 कायमचे शुद्धीकरण—Sterilization
 कालपुटी—Cancer
 क्रोमोझोन—ज्याच्यांतून आनुवंशिक
 संस्काराचे विशेष जीवपेशींत जातात
 तो भाग
 गर्भ—Embryo
 गर्भाशय—Uterus
 गर्भाशयमुख—Cervix
 गर्भाशय—रज्जु—Round Ligament
 गर्भपात—Abortion
 गुरु ओष्ठ—Labia Majora
 जनकत्वाची जबाबदारी—Wise par-
 enthood
 जीवपेशी—Oocyte
 त्रुटित संभोग—Coitus Interruptus
 त्रिकोण स्थूलांत्र—Rectum
 पांडुरोग—Anæmia
 पुरुषबीज—Spermatozoon
 फुगा—Graffian follicle

फेफरें—Epilepsy
 बस्ति—Pelvis
 वार्हिगोल—Convex
 बालहत्या—Infanticide
 भ्रूणहत्या—Abortion
 भिका—जननेंद्रियाच्या खालील बाजूस
 कापून सौंदर्यांत भर घालणे (एक
 रानटी चाल)
 मूत्राशय—Bladder
 योनिमार्ग—Vagina
 रजःपिंड—Ovary
 रजःपिंड द्विपत्र—Mesovarium
 रजोवाहक—Fallopian tube
 लघुओष्ठ—Labia Minora
 विस्तृत द्विपत्रबंध—Broad Liga-
 ment
 वेडगळ—Feebleminded
 वैवाहिक प्रेम—'Married love'
 वृषण—Testes
 वृषणरज्जु—Spermatic cord
 शस्त्रकर्म—Operation
 सुरक्षित काल—Safe Period
 स्त्रीबीज—Ovum (अनेकवचन Ova)
 संततिकार्यास अक्षम करणे—Sterili-
 zation

आधारभूत ग्रंथ

सर्वत्र आधारभूत ग्रंथ इंग्लिशमध्ये असल्यामुळे ते इंग्रजीमध्येच दिले आहेत.

1. *Contraception* (1927)
by Marie Stopes
2. *Birth control* (1925), Selected Articles
by Julia Johnsen
3. *Parenthood* (1933)
4. *Population* (1925)
by A. M. Carr-Launders
5. *The Ethics of Birth Control* (1925)
(Being the report of special Committee appointed
by the National Council of Public Morals in connection with
the investigations of the National Birth-Rate Commission)
6. *Birth Control and The State* (1926)
by Dr. C. P. Blacker
7. *Hymen or The Future of Marriage* (1928)
by Norman Haire
8. *Psychology of Sex, A Manual for Students* (1933)
by Havelock Ellis
9. *Aspects of Birth Control*
by Dr. Adolphus Knopf, M.D.
10. *Population and Birth Control*
by Col. G. T. K. Maurice
11. *Census of India, (1933)*
by J. H. Hutton